

Łukasz Kamiński

"Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946-1955. Szkice do monografii", Bohdan Łukaszewicz, Olsztyn 2000 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 291-294

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bohdan Łukaszewicz, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946—1955. Szkice do monografii*, Olsztyn 2000, Rozprawy i Materiały Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie, nr 185, ss. 224.

Działające w latach 1946—1955 Wojskowe Sądy Rejonowe były jednymi z najważniejszych elementów komunistycznego systemu represji w Polsce. Ich jurysdykcji podlegały bowiem także osoby cywilne, zarówno oskarżane o przestępstwa pospolite, jak i polityczne. To przed WSR toczyły się prawie wszystkie najważniejsze procesy polityczne tamtych lat, stawali przed nimi młodociani konspiratorzy, członkowie oddziałów leśnych, kolporterzy „szepianej propagandy”, uczestnicy demonstracji itp. Działalności jednego z nich, Wojskowego Sądu Rejonowego w Olsztynie, swoją monografię poświęcił Bohdan Łukaszewicz. Jest to praca w pełnym sensie tego słowa pionierska, albowiem w dotychczasowej literaturze problematyka ta pojawia się jedynie na marginesie innych zagadnień, takich jak działalność opozycyjna lub konspiracyjna, system represji z lat 1944—1956 itd. Bohdan Łukaszewicz jako pierwszy podjął trud zbadania i opisanego funkcjonowania Wojskowego Sądu Rejonowego, odtworzenia jego struktury i obsady personalnej, praktyki orzecznictwa, a także stworzenia swoistego „portretu zbiorowego” skazanych. Praca podzielona jest na sześć rozdziałów, uzupełnionych dziesięcioma aneksami i indeksem nazwisk. Cennym dopełnieniem jest 17 tabel i 13 wykresów. Monografia oparta jest na szerokiej bazie źródłowej, przede wszystkim całej zachowanej dokumentacji olsztyńskiego WSR, przechowywanej w Archiwum Sądu Okręgowego w Olsztynie oraz Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego w Toruniu.

W rozdziale pierwszym autor skrótowo opisał podstawowe akty prawne, stanowiące podstawę wyroków ferowanych przez WSR, a zwłaszcza te ich fragmenty, które były podstawą do orzekania kary śmierci. Obszerniejsza część rozdziału poświęcona jest ustawom amnestyjnym z lat 1945, 1947, 1952 i 1956. Autor omawia szczegółowo nie tylko genezę poszczególnych aktów prawnych, wyniki ich realizacji w skali kraju, lecz także liczbę osób, które skorzystały z poszczególnych amnestii w województwie olsztyńskim. Niestety w większości wypadków, jeśli chodzi o skalę ogólnopolską, wciąż nie dysponujemy niepodważalnymi zestawieniami statystycznymi, co więcej — podawane przez różne źródła dane znacznie różnią się od siebie (s. 17, 21, 27).

Kolejny fragment pracy poświęcony jest funkcjonowaniu Wojskowej Prokuratury Rejonowej w Olsztynie, powołanej równoległe z WSR w styczniu 1946 r. Szczególną uwagę wzbudza konstatacja autora, iż „wbrew pojawiającym się obiegowym poglądom, można stwierdzić, iż na czele prokuratury — stali prawnicy z przedwojennym uniwersyteckim wykształceniem” (s. 32). Spośród dziesięciu szefów WPR w Olsztynie zaledwie jeden nie miał takiego wykształcenia! Podobne proporcje można zaobserwować np. we Wrocławiu oraz w Naczelnej Prokuraturze Wojskowej. Fakt ten rzuca dodatkowe światło na postawę inteligencji w pierwszym powojennym okresie. Po skrótowym omówieniu zadań WPR oraz jej obsady personalnej Bohdan Łukaszewicz porusza ważką kwestię wzajemnych kontaktów i relacji pomiędzy prokuratorami wojskowymi a funkcjonariuszami Urzędów Bezpieczeństwa. Wypada się zgodzić z autorem, iż fakt, że oficerowie UBP byli autorami większości aktów oskarżenia i w pełni

decydowali o biegu śledztwa, nie zwalnia prokuratorów WPR od osobistej odpowiedzialności za popełnione zbrodnie (s. 33). Jednakże można zapytać również, czy wobec tak znacznej roli UB w przygotowaniu materiałów procesowych, nie należałoby również tej instytucji poświęcić osobnego rozdziału pracy? Kilka akapitów na temat stosunków między WPR a UB pozostawia u czytelnika wrażenie niedosytu. Szczególne zainteresowanie wzbudza tabela nr 1 (s. 35), poświęcona odsetkowi oskarżonych, którzy zostali następnie skazani (średnio 77,2%). Szkoda jedynie, że autor bez komentarza pozostawił wyjątkowo niski (53,1%) odsetek skazanych w 1947 r.

W rozdziale trzecim autor opisuje okoliczności powstania, strukturę i obsadę personalną Wojskowego Sądu Rejonowego w Olsztynie. Ponownie zwraca uwagę na wykształcenie kierownictwa sądu — tworzyli je przedwojenni absolwenci wydziałów prawa Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu Jana Kazimierza, a nawet KUL. Ich przeciwieństwem byli niżsi rangą sędziowie: „ludzie młodzi, nie mający kwalifikacji intelektualnych i odpowiednich cech charakterologicznych, bez dostatecznej wiedzy, doświadczenia życiowego, praktyki prawniczej” (s. 47). To z nimi najczęściej stykały się osoby represjonowane przez WSR. Zadać można pytanie, która z tych dwóch kategorii jest w większym stopniu odpowiedzialna za zbrodnie i bezprawie tamtych lat: ci wykształceni, z pewnością zdający sobie sprawę z wagi swych czynów, czy kierowani przez nich młodzi ćwierćinteligenci, przed którymi praca w sądownictwie wojskowym otworzyła niespodziewane perspektywy kariery?

Czwarty i piąty rozdział to niewątpliwie najważniejsze, kluczowe fragmenty pracy Bohdana Łukaszewicza. Zawierają one liczne, niezmiernie istotne zestawienia tabelaryczne i wykresy, opracowane przez autora na podstawie sprawozdań miesięcznych WSR. Pierwszy z nich przedstawia swoisty „portret zbiorowy” oskarżonych i skazanych. Dane statystyczne poprzedza syntetyczny opis procedury postępowania przed sądami wojskowymi, przebiegu przewodu sądowego, procedury odwoławczej itp. Autor oparł się w tym fragmencie pracy przede wszystkim na istniejącej literaturze przedmiotu, nie wykorzystując niestety protokołów rozpraw, zawartych w spuściznie aktowej WSR. Szczegółową analizę rozpoczyna tabela nr 2 (s. 61), zawierająca informacje o przynależności oskarżonych do grupy osób wojskowych lub cywilnych, a także odsetku oskarżeń o przestępstwa wojskowe, polityczne i pospolite. Znacznie istotniejsze dane zawiera kolejne zestawienie poświęcone rodzajom przestępstw o które oskarżano podsądnych olsztyńskiego WSR w latach 1946—1955. Wśród zarzutów na pierwszy plan wysuwa się nielegalne posiadanie broni (41,3%), szczególną uwagę zwraca zaś drugie miejsce oskarżenia o udział w nielegalnym związku (29,2%). Ponieważ — jak już wspomniano — autor w swoich analizach oparł się na danych pochodzących ze zbiorczych sprawozdań miesięcznych, nie wiemy niestety, ile ze stawianych zarzutów o udział w nielegalnej organizacji dotyczyło spraw politycznych, a ile kryminalnych, podobnie sprawa przedstawia się z zarzutami m.in. o bandytyzm, nielegalne posiadanie broni, zamach terrorystyczny czy rabunek. Wykorzystanie tego typu podstawy źródłowej uniemożliwia również analizę statystyczną zarzutów pojawiających się w kolejnych punktach aktów oskarżenia. Jednakże zważywszy, iż dokonanie analizy

przy wykorzystaniu danych pochodzących z akt poszczególnych spraw przekracza możliwości pojedynczego badacza, trudno czynić autorowi z tego zarzut. Kolejne tabele zawierają niezmiernie interesujące dane precyzujące informacje na temat składu osobowego skazanych wojskowych, funkcjonariuszy UBP i MO (niepotrzebnie chyba połączonych z pracownikami PKP). Najistotniejsza wydaje się chyba jednak tabela nr 9 (s. 68), prezentująca skład społeczny skazanych. Jej uzupełnieniem jest dziesiąte zestawienie tabelaryczne, obejmujące okres 1951—1955, jeszcze szczegółowej ukazujące „strukturę klasową” skazanych. Jeśli przyjmiemy, że dane zawarte w tych tabelach w równym stopniu odnoszą się do przestępstw kryminalnych, jak i pospolitych, to po raz kolejny zostaje zadany kłam pojawiającym się po dziś dzień twierdzeniom niektórych historyków o rzekomym najsilniejszym stopniu sprzeciwu wobec komunistycznej władzy wśród inteligencji. Wręcz zaskakujący jest bardzo wysoki odsetek robotników, zwłaszcza jeśli uwzględnimy stosunkowo niski stopień uprzemysłowienia woj. olsztyńskiego. Kolejne tabele przynoszą zaskakujące dane z lat 1951—1955 o niezwykle wysokim odsetku skazanych — członków PZPR i/lub ZMP, w porównaniu z odsetkiem członków tych organizacji społecznych. Stan ten wynika jednak, przynajmniej w tym pierwszym przypadku, raczej ze zwiększonego w tym okresie odsetka skazanych wojskowych i funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa (formacji o bardzo wysokim stopniu upartyjnienia) niż jakiegos szczególnego odsetka przestępczości wśród członków PZPR.

Rozdział piąty monografii poświęcony jest orzecznictwu Wojskowego Sądu Rejonowego w Olsztynie. Otwiera go analiza skazań za poszczególne rodzaje przestępstw, ujętych w formie tabeli. Szkoda, iż zabrakło tu miejsca na porównanie odsetka skazanych za poszczególne czyny z odsetkiem oskarżonych. Zestawienie tego typu danych podanych przez autora np. w odniesieniu do nielegalnego posiadania broni wskazuje, że wyniki takiej analizy mogłyby przynieść wiele ciekawych ustaleń. Kolejny ważny fragment rozdziału poświęcony jest analizie statystycznej orzekanych kar. Autor zwraca uwagę na niski (6%) odsetek wyroków z warunkowym zawieszeniem wykonania, wydanych w latach 1946—1955. Wahania tego odsetka można uznać za dość dobry wyznacznik represyjności systemu sądownictwa wojskowego (s. 77). Tabele 15 i 16 oraz wykresy 12 i 13 zawierają dane o poszczególnych rodzajach orzeczonych kar (kara śmierci, bezwarunkowe pozbawienie wolności, skierowanie do oddziału karnego, kary w zawieszeniu) oraz wysokości poszczególnych orzeczonych kar więzienia. Rozdział kończy kilkanaście przykładów orzeczeń WSR w poszczególnych sprawach. Autor skupia się na trzech rodzajach przestępstw — nielegalnym posiadaniu broni, „szepanej propagandzie” oraz przestępstwach funkcjonariuszy UB i MO.

Ostatni i jednocześnie najdłuższy rozdział książki (prawie jedna trzecia całości!) poświęcony jest orzeczoną przez olsztyński WSR karom śmierci. Objętość ta wynika z faktu, iż autor zdecydował się na stosunkowo obszerne opisanie każdej sprawy, zaś zaledwie dwie ostatnie strony poświęcił na analizę „portretu zbiorowego” skazanych na KS oraz dalszych losów spraw w kolejnych instancjach. Opisy poszczególnych spraw są bardzo różnorodne — od bardzo szerokich po zdawkowe, przy czym nie zawsze proporcje te związane są z wagą

danej sprawy. Szczególnie mało miejsca poświęca autor sprawom osób skazanych na podstawie zarzutów o szpiegostwo.

Rozprawę zamyka zakończenie oraz liczne aneksy. Dwa pierwsze odtwarzają obsadę personalną WSR oraz WPR, kolejne zaś to akty oskarżenia i wyroki ferowane przez olsztyński WSR. Ostatni dokument to „zażalenie” jednego ze skazanych, opisującego w 1956 r. tortury, jakim był poddawany w śledztwie i podczas odbywania kary.

Jak autor sam zauważa we wstępie „pracy można postawić uzasadniony zarzut, iż nad refleksją dominuje w niej opis” (s. 8). Uwagę tę odnieść można przede wszystkim do fragmentów egzemplifikacyjnych (rozdział piąty i szósty). Jak się wydaje, zamiast szczegółowych opisów poszczególnych spraw szerzej rozbudować można było analizy działalności WSR, nie opierając ich tylko na statystykach pochodzących ze sprawozdawczości. Lekturę pracy nieco utrudnia konsekwentne używanie przez autora sformułowania „przestępstwa specjalne”, zamiast funkcjonującego w historiografii i języku potocznym określenia „przestępstwa polityczne”.

Powyższe uwagi nie zmieniają jednak całościowej oceny pracy, która musi być bardzo wysoka. Autor podjął wyzwanie wejścia na niemalże dziewiczy obszar badawczy i stworzenia monografii zagadnienia niezmiernie istotnego dla zrozumienia pierwszego powojennego dziesięciolecia. Pozostaje mieć nadzieję, iż znajdzie on naśladowców, którzy podejmą trud opisanie nie tylko innych Wojskowych Sądów Rejonowych, lecz także innych obszarów sądownictwa wojskowego, specjalnego i powszechnego z tego okresu. Wydaje się jednak, że praca Bohdana Łukaszewicza, nawet jeśli powstaną kolejne monografie, ze względu na swe walory przez wiele lat pozostawać będzie podstawowym opracowaniem dotyczącym sądownictwa wojskowego w latach 1946—1955 oraz stosowanych wówczas represji.

Łukasz Kamiński